

WERK- VORMEN VOOR WO2 LESSEN

BEST PRACTICES VAN
OORLOGS- EN VERZETSMUSEA
EN HERINNERINGSCENTRA
VERTAALD NAAR WERKVORMEN
VOOR IN DE KLAS

KwaliteitsImpuls Educatie

Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 (SMH) heeft van januari 2018 tot januari 2020 het programma 'KwaliteitsImpuls Educatie' (KWIE) doorgevoerd. In dit programma werkten de veertien instellingen samen, de resultaten wil SMH graag delen met de gehele sector. De producten van de KWIE zijn ontwikkeld ter verbetering van de educatieve kwaliteit.

Stichting Musea en
Herinneringscentra

40
45

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Colofon

Uitgave

December 2019

© Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45

Redactie Werkgroep Onderwijs

Eindredactie Rahel Hermes

Ontwerp Meester Ontwerpers, Amsterdam

Oplage 500 stuks

Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 (SMH) is het samenwerkingsverband van de volgende veertien musea en herinneringscentra

Inleiding

De Tweede Wereldoorlog is een belangrijk en boeiend thema, maar niet altijd even eenvoudig om les over te geven. Welke werkvormen lenen zich voor dit onderwerp? Hoe maak je een les activerend zonder afbreuk te doen aan de soms beladen inhoud? In deze werkvormenwaaier beschrijven de veertien leden van het samenwerkingsverband Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 (SMH) en een aantal partners hun beste werkvormen.

"Het laat je nadenken over jezelf, maar ook over de ander... Je ontdekt overeenkomsten die je op het eerste gezicht niet eerder hebt gezien." -reactie van een student op de werkvorm "over de streep"

Met de werkvormen in dit overzicht willen we je handvatten bieden hoe je de Tweede Wereldoorlog kunt behandelen in de klas. Het zijn werkvormen die we in onze eigen musea veelvuldig toepassen en getest hebben en waar we trots op zijn, onze best practices. Door de werkvormen zo concreet mogelijk en soms vereenvoudigd op te schrijven, kun je er direct mee aan de slag. Mocht je toch nog vragen hebben na het lezen van een van de werkvormen, neem dan contact op met het desbetreffende museum.

Deze werkvormenwaaier is geïnspireerd op de waaier met onderzoekende werkvormen van het project *Leren Doe Je Samen* van de Stichting Nederlandse Natuurhistorische Collecties. Er is gekozen om dit overzicht uit te geven als waaier met sleutelring. Hiermee willen we laten zien dat deze waaier geen af geheel is. Het is een momentopname van best practices en er kan op elk moment een werkvorm aan toegevoegd worden. De werkvormen zijn ingedeeld in verschillende categorieën. Deze categorieën vormen de basis voor de volgorde van de werkvormen in de waaier.

Bekijk, kies, combineer en varieer elementen die je kunt gebruiken. We wensen je veel inspiratie bij het ontwerpen van WO2-lessen.

Uitleg

WERKVORM

Een didactische werkvorm is de manier waarop een docent de onderwijsleersituatie vormgeeft. De werkvorm is doorgaans ontwikkeld op basis van een museumles of -bezoek. In deze waaier hebben we werkvormen opgenomen die zich goed lenen om les te geven over WO2.

SUCCESSFACTOR

Wat maakt deze werkvorm tot een succes? Of waarom is de werkvorm succesvol in de praktijk? Doordat alle werkvormen goed getest zijn weten we wat belangrijk is om de werkvorm goed uit te voeren of waarom deze werkvorm succesvol is.

LEERUITKOMSTEN

In het boek *Verlangen naar Tastbaar Verleden* hebben Maria Grever en Carla van Boxtel een lijst met mogelijke leeruitkomsten van erfgoedlessen geformuleerd. De auteurs geven aan dat het niet reëel is om op basis van een enkele erfgoedles bij leerlingen grote veranderingen in kennis, inzicht en vaardigheden te verwachten. Grever en Van Boxtel hanteren daarom een lijst van uitkomsten die tijdens een les mogelijk zijn. Deze lijst wordt in de werkvormenwaaier gehanteerd om aan te geven welke leeruitkomsten bij een werkvorm aansluiten en te realiseren zijn. Het complete leeruitkomstenoverzicht is opgenomen in de bijlage van deze wijzer.

UITWERKING BEST PRACTICE

De werkvorm maakt doorgaans deel uit van een museumbezoek. Hier wordt beschreven hoe en bij welke doelgroepen deze werkvorm in het museum wordt toegepast.

DOELGROEP

De werkvorm wordt voor deze doelgroepen ingezet in het museum.

KERNDOELEN

Dit zijn nummers van kerndoelen waar de best practice aan bijdraagt. Achterin deze waaier is een lijst opgenomen waarin alle kerndoelen die voorkomen in de waaier zijn uitgeschreven.

VOLGORDE

Er is gekozen om de werkvormen in te delen in categorieën:

- **Gesprek(stechnieken)**
- **Werken met bronnen**
- **Tentoonstellingen**
- **Herdenken**
- **Werken met verhalen**
- **Werken met foto's**
- **Werken met voorwerpen**
- **Creatieve verwerkingen**
- **Gastlessen**

Inhoudsopgave

VOLGORDE VAN WERKVORMEN

GESPREK(STECHNIEKEN)

- Gestructureerd denken
- Samen rondleiden
- Kun je herdenken leren?
- Over de streep
- Lopende discussie
- Buurtwandeling
- Dilemma's veilig bespreken

WERKEN MET DIGITALE BRONNEN

- Wie is de schrijver?
- Schrijf een levensverhaal
- Digitale bronnen gebruiken
- Bijdragen aan een levend monument

TENTOONSTELLINGEN

- Oog in oog
- Maak je eigen expositie

HERDENKEN

- Analyseer een monument
- Organiseer een herdenking
- Maak je eigen monument
- Bezoek een ereveld

WERKEN MET VERHALEN

- Hoe gaat het verhaal verder?
- Verhaal uit eigen omgeving
- Maak een levenslijn

WERKEN MET FOTO'S

- Kijk, denk en vraag
- Point of view

WERKEN MET VOORWERPEN

- De ontdekkring
- Het verhaal achter een voorwerp

CREATIEVE VERWERKINGEN

- Schrijf een brief
- Op zoek naar koloniale sporen
- Muur van vrede
- Ontwerp je eigen tegel 75 jaar vrijheid
- Tekening bij indrukwekkende gebeurtenis
- Maak samen een vlaggenlijn

GASTLESSEN

- Gastspreker in de klas
- Veteraan in de klas

Gestructureerd denken

OMSCHRIJVING

Met behulp van de gesprekstechniek *De Zes Denkhoeden* van De Bono denken de leerlingen gestructureerd na over een actueel en ingewikkeld probleem. Samen onderzoeken leerlingen verschillende mogelijke oplossingen of alternatieven.

SUCCESFACITOR

- Een concreet voorwerp meenemen dat symbool staat voor dit probleem.

MOGELIJKE VARIATIES

- De methode toepassen als (gestructureerde) start voor een individueel onderzoek of uitwerking van een idee
- De methode kan ook helpen om klassikaal verschillende aspecten van een historische gebeurtenis te verkennen, bijvoorbeeld aan het begin van een les

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- (Historische) verschijnselen en het handelen van mensen kunnen verklaren

MEER WETEN OVER DEZE WERKVORM?

Edward de Bono - *Zes Denkhoeden*, ISBN: 9789047004097

Verenigde Naties!? - Het belang van goede vragen stellen

UITWERKING

De leerlingen zitten in een kring. Op tafel komt steeds een ander voorwerp zoals een plastic flesje of een fietslampje, etc. Ieder voorwerp staat symbool voor een groter probleem (plastic soup, wegwerpbatterijen). Met behulp van de zes denkhoeden gaan de leerlingen aan de slag om het probleem te analyseren en te zoeken naar een oplossing.

Het gesprek wordt geleid door de docent (blauwe hoed: beschouwend). Gezamenlijk wordt besproken wat het voorwerp is (witte hoed: kale feiten en cijfers), wat de voordelen zijn (gele hoed: positief) en wat de nadelen zijn (zwarte hoed: negatief). Er wordt net zo lang doorgevraagd totdat de oorzaak van het probleem duidelijk is. Wat vinden de leerlingen hiervan (rode hoed: gevoel, intuïtie)? Als laatste wordt in groepjes gezocht naar een oplossing of duurzaam alternatief (groene hoed: creatief). Elk groepje presenteert als afloop het idee.

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

VO onderbouw havo/vwo
VO: 36, 38, 39, 42, 46, 47
educatie@museon.nl

WERKVORM

Samen rondleiden

OMSCHRIJVING

Verdeel de klas in groepjes. Elke groep kiest een monument, struikelsteen, gebouw of adres in de buurt van de school waarover zij zoveel mogelijk informatie verzamelen. De informatie en afbeeldingen gaan over een WO2-thema dat interessant is voor de hele groep: militaire gebeurtenissen, vervolging, verzet, collaboratie etc.. Als het mogelijk is, verbinden de leerlingen een persoonlijk verhaal of een anekdote aan hun plek. Als alle groepjes klaar zijn, loopt de klas langs alle locaties. Laat elk groepje de gevonden informatie vertellen/presenteren op de plaats die zij hebben uitgezocht.

SUCCESFACITOR

- Het gebruik van de eigen omgeving van de leerlingen zorgt voor een grotere betrokkenheid.

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Inzicht in de pluriformiteit van betekenisverlening aan sporen uit het verleden in heden en verleden

BEST PRACTICE

Peer rondleiding

UITWERKING

Elk groepje krijgt een dossiermap over een monument, object of plek op het kampterrein. Met de bronnen, afbeeldingen en het persoonlijke verhaal van een gevangene, omwonende of dader in de dossiermap bereiden zij een deel van de rondleiding voor. In de tentoonstelling verzamelen ze aanvullende informatie over hun onderwerp die zij interessant en relevant vinden voor de hele groep. Tijdens de rondleiding vertelt elk groepje over de plek die zij gekozen hebben: feitelijke informatie, een persoonlijk verhaal en aspecten die hen zelf geraakt hebben. De presentaties vormen samen een complete rondleiding over het kampterrein. De educatief medewerker bewaakt de rode draad en de verbinding tussen de plekken en thema's.

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

vo
VO: 1, 5, 7, 37, 38, 40
info@kampwesterbork.nl

WERKVORM

Kun je herdenken leren?

OMSCHRIJVING

Leerlingen denken met elkaar na over het thema herdenken. Het wordt een gesprek waarbij geen goed of fout bestaat en waarbij de uitkomst niet vooraf is bepaald.

Vragen om tijdens dit gesprek te stellen: Hoe kan het dat wij dingen vergeten? Wat is vergeten? Als je iets vergeten bent, is het dan ook echt weg? Weet je altijd wat je vergeten bent? Is herdenken hetzelfde als niet vergeten? Wat wordt er in Nederland herdacht? Waarom? Wat vind je daarvan? Waarom herdenken we sommige dingen wel en andere dingen niet? Wat is herdenken? Wat zou jij willen herdenken? Kun je herdenken leren?

SUCCESFACOR

- Door samen op zoek te gaan naar antwoorden die niet vooraf vastliggen worden verbondenheid, nieuwe weggetjes en gedachten, ideeën en ontdekkingen gegenereerd.

MOGELIJKE VARIATIES

- Organiseer met de leerlingen een eigen herdenking, vormgegeven zoals zij die zelf voor ogen hebben.

LEERUITKOMSTEN

- Verwonderen/ verrast zijn
- Plezier hebben
- Actief en gezamenlijk exploreren

BEST PRACTICE

Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

Kun je herdenken leren?

UITWERKING

Deze werkvorm maakt deel uit van een verwerkingsles die scholen kunnen doen als ze op bezoek zijn geweest in Kamp Amersfoort. Het is een min of meer filosofisch gesprek waarbij de uitkomst niet vaststaat en dat vooral dient om met elkaar te onderzoeken en te ontdekken.

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

Groep 6, 7 en 8

PO: 1, 37, 56

info@kampamersfoort.nl

Over de streep

OMSCHRIJVING

Over de streep is een methode om leerlingen te laten zien dat er vaker overeenkomsten tussen hen zijn dan ze denken en stimuleert wederzijds begrip. In het midden van het lokaal wordt met tape een lijn gemaakt. De leerlingen beantwoorden vragen door al dan niet over deze lijn te stappen. Als leerlingen de vraag met 'ja' kunnen beantwoorden, stappen zij over de lijn, bij 'nee' blijven ze staan. De vragen die gesteld worden hebben bijvoorbeeld betrekking op wie je bent en waar je (familie) vandaan komt:

1. Ik ben geboren in Den Haag
2. Mijn ouders zijn geboren in Den Haag
3. Mijn grootouders komen niet uit Nederland
4. In mijn familie is iemand gemigreerd

Zo denken leerlingen na over hun positie (identiteit) in relatie tot elkaar, de plek waar ze zich bevinden en tot de geschiedenis van Nederland. Na elke vraag wordt de uitkomst met de groep besproken.

SUCCESFACITOR

- Dit is een veilige kennismakingsopdracht om leerlingen actief aan het werk te zetten en ze direct bewust te laten kijken naar een (herinnerings)plek, hun eigen positie ten opzichte van de plek en elkaar.

MOGELIJKE VARIATIES

- De leerlingen vormen zelf een lijn. Wissel van plek in de lijn op basis van het antwoord op de vragen.

LEERUITKOMSTEN

- Inzicht in de eigen identiteit en die van anderen
- Inzicht in de pluriformiteit van betekenisverlening aan sporen uit het verleden in heden en verleden

BEST PRACTICE

Indisch Herinneringscentrum

DEN HAAG

Plekken met een verhaal: WO2 en migratie

UITWERKING

Deze werkvorm is het startpunt voor een bezoek aan het Indisch Herinneringscentrum in Den Haag, een stad met een band met voormalig Nederlands-Indië en waar – net zoals op andere plekken in Nederland – mensen uit de voormalige kolonie na de WO2 gingen wonen. Studenten beantwoorden de voorbeeldstellingen door wel/niet over de streep te stappen. De uitkomst wordt met elkaar besproken. Zo vertellen de studenten elkaar over hun familieachtergrond. Hierbij wordt zichtbaar dat (bijna) iedereen een migratieverhaal in de familie heeft en wat migratie betekent.

DOELGROEP CONTACT

mbo
info@indischherinneringscentrum.nl

Foto ©Armando Ello

WERKVORM

museum 1940
ROTTERDAM 1945
NU

Lopende discussie

OMSCHRIJVING

In de klas worden vier hoeken gecreëerd die elk een mening vertegenwoordigen: geheel eens, eens, oneens en geheel oneens. Leerlingen krijgen prikkelende stellingen voorgeschoteld over onderwerpen als discriminatie, uitsluiting van groepen en vluchtelingen. Na elke stelling lopen ze naar de hoek die hun mening vertegenwoordigt. Nadat iedereen gekozen heeft, faciliteer je als docent het gesprek en spoor je de leerlingen aan om met elkaar in discussie te gaan over hun keuze.

SUCCESFACITOR

- Creëer door middel van een inleiding, afspraken of beginspel een veilige omgeving voor de leerlingen, waarbij het belang van respect naar elkaar duidelijk wordt
- Faciliteer het voeren van open gesprekken
- Laat de leerlingen zelf verbanden leggen

LEERUITKOMSTEN

- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen
- Persoonlijke betekenisverlening kunnen verwoorden en beargumenteren

BEST PRACTICE

Onder Spanning

UITWERKING

In de museumles *Onder Spanning* worden jongeren aan het denken gezet over onze vrijheid. Wat zou jij doen in een verwoeste en bezette stad? Hoe ziet je leven eruit als je vervolgd en onderdrukt wordt? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de dilemma's uit de Tweede Wereldoorlog en het heden rondom de thema's discriminatie, uitsluiting van groepen en vluchtelingen? Leerlingen krijgen een stelling en geven aan of zij het geheel eens, eens, oneens of geheel oneens zijn met de stelling. Vervolgens zien zij de ingevulde percentages op het scherm. Dit is het startpunt voor een discussie over dit onderwerp.

DOELGROEP CONTACT

mbo-niveau 2 t/m 4

reservering@museumrotterdam.nl

WERKVORM

Buurtwandeling

OMSCHRIJVING

Verdiep je in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in de plaats waar je lesgeeft. Neem vervolgens je leerlingen mee voor een buurtwandeling en vertel ze wat je te weten bent gekomen bij verschillende huizen, monumenten, struikelstenen, straatnamen etc.. Een goed uitgangspunt voor onderzoek in de eigen buurt is de plaatsnaam invullen op www.oorlogsmonumenten.nl of www.tracesofwar.nl

SUCCESFATOR

- Vertel op een levendige manier en maak verhalen persoonlijk
- Het gebruik van de geschiedenis van de eigen omgeving van de leerlingen zorgt voor een grotere betrokkenheid

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Inzicht in de pluriformiteit van betekenisverlening aan sporen uit het verleden in heden en verleden

BEST PRACTICE

Rondleiding

UITWERKING

Leerlingen krijgen tijdens een bezoek aan Bevrijdingsmuseum Zeeland een rondleiding over het Bevrijdingspark, dat bij het museum hoort. Tijdens deze rondleiding krijgen ze op verschillende plekken meer informatie over de Slag om de Schelde, de uitkomst daarvan en wat deze slag te maken heeft met de oprichting van de VN, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Vier Vrijheden van Roosevelt.

DOELGROEP

Groep 7 en 8

VO: 47

KERNDOELEN

PO: 1, 52, 53, 56

VO: 37, 40

CONTACT

info@bmzeeland.nl

WERKVORM

Indisch Herinneringscentrum

DEN HAAG

Dilemma's veilig bespreken

OMSCHRIJVING

Leerlingen krijgen een dilemma voorgelegd. De leerlingen bedenken daarbij zoveel mogelijk argumenten voor en tegen het dilemma. Deze hoeven niet hun eigen mening te vertegenwoordigen. Neem bijvoorbeeld het onderwerp migratie.

SUCCESFACTOR

- Dit is een veilige vorm van het bespreken van een dilemma omdat je niet per se je eigen mening kenbaar hoeft te maken.

MOGELIJKE VARIATIES

- De klas opsplitsen in twee groepen: een groep bedenkt alleen argumenten voor de uitkomst van het dilemma en de andere groep alleen argumenten tegen de uitkomst van het dilemma.
- De argumenten opschrijven of in tweetallen bespreken.

LEERUITKOMSTEN

- Inzicht in het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden
- Historische verschijnselen en het handelen van mensen kunnen verklaren
- Hoe de eigen betekenisverlening aan sporen uit het verleden en die van anderen beïnvloed wordt door wie je bent en wilt zijn

Weggaan of blijven?

UITWERKING

Leerlingen krijgen informatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en de nasleep daarvan: de komst van ruim 300.000 mensen uit de vroegere kolonie naar Nederland. Leerlingen bespreken het dilemma om wel of niet te migreren, vluchten of 'terugkeren' door zoveel mogelijk redenen te bedenken waarom iemand zijn geboorteland wel of niet zou verlaten.

Als afsluiting bespreekt de museumdocent de redenen. De redenen om te gaan blijken vaak dezelfde te zijn als de redenen om te blijven. Hierbij wordt een link gelegd naar de actualiteit.

DOELGROEP
KERNDOELEN
CONTACT

VO en mbo
VO: 36, 38
info@indischherinneringscentrum.nl

Foto © Maartje Strijbis

GESPREK(STECHNIEKEN)
Dilemma's veilig bespreken

Wie is de schrijver?

OMSCHRIJVING

Leerlingen krijgen een aantal artikelen uit historische kranten te lezen. Hoe wordt er over een gebeurtenis, persoon of een groep geschreven? Positief of negatief? Aan welke woorden merk je dit? Kies bijvoorbeeld artikelen uit:

- *Volk en Vaderland* (partijblad NSB)
- *Trouw, Vrij Nederland, Het Parool* (illegale pers)
- *Algemeen Handelsblad, de Telegraaf* (legale kranten)

Alle kranten zijn te vinden op: www.delpher.nl

SUCCESFACTOR

Vergelijken lukt beter als je kiest voor artikelen met een vergelijkbaar onderwerp (militaire gebeurtenissen, NSB, voedseldistributie, Jodenvervolg, staking, arbeidsinzet).

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden

BEST PRACTICE

(Nep)nieuws en beeld(bedrog) - De macht van de media

UITWERKING

De leerlingen maken samen een reportage over een conflictsituatie, denk aan Noord-Korea vs. de Verenigde Staten of Israël vs. Palestina. Ze krijgen hiervoor een dossier met teksten, foto's, filmfragmenten en interviews van één van de partijen in het conflict.

De groepjes presenteren hun nieuwsitem in een 'televisiestudio' en moeten ervoor zorgen dat hun item zo neutraal mogelijk wordt. De docent analyseert dit aan de hand van de woordkeuze en het brongebruik en vergelijkt de groepen met elkaar. Hoe sterk heeft het bronmateriaal hun reportage beïnvloed?

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

VO bovenbouw havo/vwo
VO: 36, 39, 40, 47
educatie@museon.nl

WERKVORM

Schrijf een levensverhaal

OMSCHRIJVING

Bekijk samen met de leerlingen een aantal portretten op www.westerborkportretten.nl. Daarna krijgen de leerlingen de opdracht om zelf een portret te maken. Hiervoor zoeken ze informatie over een persoon en schrijven ze een zo compleet mogelijk levensverhaal. onderzoek kan in de klas worden gedaan met informatie van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, aangevuld met:

- Informatie van het online Joods Monument
 - Sites van regionale historische verenigingen
 - Sites van lokale struikelsteen-initiatieven
 - Het zoeken op de volledige naam tussen haakjes in een zoekmachine
- Stuur als afsluiting de portretten naar het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Zij kunnen de portretten toevoegen aan de site.

SUCCESFACOR

Kies een persoon bij de leerlingen uit de omgeving. Zo leren ze dat de oorlog zich ook in hun eigen omgeving heeft afgespeeld en raken ze meer betrokken bij de persoon en geschiedenis van de vervolging op Joden, Sinti en Roma.

MOGELIJKE VARIATIES

In plaats van een geschreven portret kunnen de leerlingen ook een gefilmd portret, kunstwerk, vlog of blog inzenden.

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen

BEST PRACTICE

WesterborkPortretten

UITWERKING

Leerlingen doen onderzoek naar een persoon die in het doorgangskamp Westerbork heeft gezeten. Op het online Joods Monument zoeken zij een inwoner uit hun omgeving uit. De leerlingen zoeken vervolgens in (online) archieven zoveel mogelijk informatie op over de persoon, zoals foto's, familieleden, beroep, namen van scholen en sportverenigingen, aankomst en vertrek uit Westerbork en eventueel herinneringen van bekenden. Met de gevonden informatie schrijven zij een zo compleet mogelijk levensverhaal van de persoon.

Herinneringscentrum Kamp Westerbork kan helpen bij het kiezen van een persoon, heeft een lijst met handige sites en kan het portret toevoegen aan de site.

DOELGROEP

vo
mbo en hbo

KERNDOELEN CONTACT

VO: 2, 5, 40
info@kampwesterbork.nl

WERKVORM

Digitale bronnen gebruiken

OMSCHRIJVING

Multiperspectiviteit is een belangrijk begrip binnen WO2 educatie. Maar waar vind je bronnen die je meer kanten van een verhaal kunnen vertellen? Bijvoorbeeld over het verzetswerk van vrouwen, Surinamers of Joden? De volgende verzamelingen zijn in elk geval kwalitatief goed en betrouwbaar. Ze kunnen een goed vertrekpunt vormen bij het zoeken naar digitale informatie voor bijvoorbeeld een werkstuk of (poster)presentatie:

- www.oorlogsbronnen.nl
- www.tweedewereldoorlog.nl
- www.geheugenvannederland.nl

Wat is een site 'waard'? Leerlingen kunnen met behulp van de WAARD-methode zelf ook testen of een site betrouwbaar is. De leerlingen beantwoorden daarvoor de volgende vragen en trekken hieruit hun conclusie:

W - webadres: Op welke site is het artikel gepubliceerd?

A - auteur: Wie heeft het artikel geschreven?

A - actueel: Is het artikel actueel?

R - reclame: Is de kop sensationeel geschreven om te kunnen verdienen aan internetreclame (clickbait)?

D - doel: Met welk doel is het artikel geschreven?

SUCCESFACITOR

Bekijk de genoemde websites zelf voordat de leerlingen ermee werken. Door zelf te weten hoe de sites zijn opgebouwd is het makkelijker de leerlingen op weg te helpen bij het filteren en vinden van de juiste informatie.

LEERUITKOMSTEN

- Inzicht in het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden
- Erfgoedobjecten en verhalen kunnen gebruiken als historische bronnen in het kader van een eenvoudig onderzoek

Vrouwen van het verzet

UITWERKING

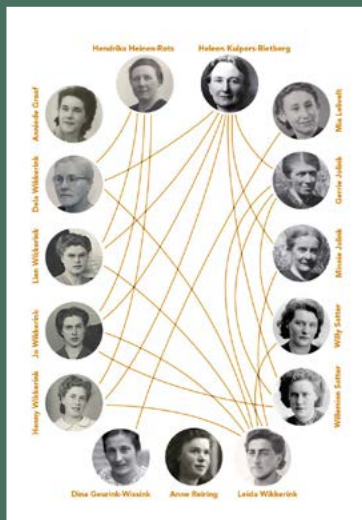
Veel verhalen over heldendaden in de Tweede Wereldoorlog gaan over mannen. Maar wat deden de vrouwen? Tijdens de museumles *Vrouwen in het Verzet* ontdekken leerlingen de rol van vrouwen in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. De leerlingen lopen door het museum met een vragenlijst, een boekje en koffertje met daarin voorwerpen en foto's. Het boekje, de voorwerpen en foto's vertellen iets over de te onderzoeken vrouw. Zo komen ze erachter wat deze vrouw te maken had met het verzet en wat haar rol was.

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

VO onderbouw

VO: 5, 40

info@nationaalonderduikmuseum.nl

WERKVORM

Bijdragen aan een levend monument

OMSCHRIJVING

Leerlingen doen onderzoek naar een slachtoffer van de Holocaust aan de hand van lokale archieven of het online Joods Monument.

Leerlingen voegen hun onderzoeksresultaten - in de vorm van een persoonlijk werkstuk - toe aan het online Joods Monument:

www.joodsmonument.nl.

SUCCESFACOR

- Door leerlingen onderzoek te laten doen naar leeftijdsgenoten of stadsgenoten die slachtoffer werden in de Tweede Wereldoorlog komt de oorlog dichtbij.
- Doordat leerlingen een slachtoffer leren kennen is er ook daadwerkelijk iemand die ze kunnen herdenken.
- Bijdragen van de leerlingen maken blijvend deel uit van het online Joods Monument.

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen
- Interesse in geschiedenis en erfgoed

BEST PRACTICE

In Memoriam

UITWERKING

Leerlingen doen op het online Joods Monument onderzoek naar joodse leeftijdsgenoten die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgebracht. Aan de hand van een werkblad ('koffer-boekje') zoeken ze naar de naam van hun leeftijdsgenoot, de woonplaats en het adres, foto's en verhalen. Aan het eind van het programma vertellen de leerlingen - te midden van het koffer-monument - aan hun klasgenoten wat ze over hun vermoorde leeftijdsgenoot te weten zijn gekomen.

DOELGROEP

Groep 8
VO en mbo

KERNDOELEN

PO: 37, 38, 52, 53, 54, 56
VO: 5, 7, 8, 36, 37, 40, 43, 49, 50, 52
educatie@jck.nl

CONTACT

WERKVORM

Oog in oog

OMSCHRIJVING

Laat de leerlingen op zoek gaan naar iemand die hen iets kan vertellen over de Tweede Wereldoorlog. Dit kan iemand uit de familie of uit de directe omgeving zijn. De opdracht voor de leerlingen: Ga met die persoon in gesprek en maak een foto van hem of haar of van een voorwerp waarover verteld wordt. Maak een tentoonstelling van de foto's met het verhaal erbij. Nodig de geïnterviewden uit om de tentoonstelling te komen bekijken.

SUCCESFACOR

- Een bijzondere tentoonstelling met daarin foto's en verhalen van de geïnterviewden door alle leerlingen.

MOGELIJKE VARIATIES

- Ook de tweede generatie kan vertellen over de ervaringen van ouders of familie tijdens de oorlog.

LEERUITKOMSTEN

- Kennis van redenen om materiële en immateriële sporen uit het verleden te bewaren voor de toekomst
- Interesse in geschiedenis en erfgoed

BEST PRACTICE

Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

Oog in oog

UITWERKING

Leerlingen bezoeken de fototentoonstelling van oud-gevangenen op het buitenterrein van Kamp Amersfoort. Ze krijgen hierbij een flyer en een opdrachtenformulier. In de flyer staan gegevens over de geportretteerde oud-gevangenen. Met behulp van die gegevens en de opdrachten op het formulier bekijken zij de foto's. De vragen zijn gericht op zintuiglijke waarneming, inleving en het nadenken over wat er wordt 'verteld' met deze foto's. Leerlingen leren zo meer over het kamp, de oud-gevangenen, het landschap en hun eigen verhouding tot dit alles.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO onderbouw

KERNDOELEN

PO: 4, 52, 53, 56

VO: 37, 52

CONTACT

info@kampamersfoort.nl

WERKVORM

Maak je eigen expositie

OMSCHRIJVING

De leerlingen krijgen als opdracht onderzoek te doen naar sporen van de Tweede Wereldoorlog in hun eigen omgeving. Hierbij kiezen zij een persoonlijk verhaal, monument, gebouw, gebeurtenis of voorwerp uit. Daarna krijgt iedere leerling een witte expo-doo van ongeveer 30 x 30 x 30 cm. Alle dozen samen vormen uiteindelijk een expositie. De leerlingen mogen zelf kiezen wat zij tentoonstellen en hoe zij hun expo-doo vormgeven. De bijbehorende tekst wordt in de expo-doo geplakt of als bordje erbij gezet. Tot slot mag iedere leerling kort zijn of haar expo-doo presenteren aan de rest van de groep en de ouders.

SUCCESSFACTOR

- Vijf weken tijd tussen de start en de eindpresentatie, zorgt ervoor dat de leerlingen genoeg tijd hebben om erover na te denken en eraan te werken
- Neem de tijd voor het aan elkaar presenteren van de dozen.
- Zorg voor kwalitatief goede kubussen, bij woonwinkels als Ikea verkopen ze deze kubussen. Die kunnen bij een volgend project weer gebruikt worden

MOGELIJKE VARIATIES

- Kiezen voor een ander thema, zoals vrijheid of de eigen familiegeschiedenis in de Tweede Wereldoorlog

LEERUITKOMSTEN

- Plezier hebben
- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Inzicht in eigen identiteit en die van anderen
- Erfgoedobjecten en verhalen kunnen gebruiken als historische bronnen in het kader van een eenvoudig onderzoek

BEST PRACTICE

360° WO2 – Maak je eigen tentoonstelling

UITWERKING

Leerlingen onderzoeken eerst sporen uit hun eigen omgeving uit de Tweede Wereldoorlog. Ze zoeken hierbij een voorwerp dat ze presenteren in een kubus van 30 x 30 x 30 cm. De aankleding van de kubus moet het verhaal van het voorwerp verbeelden. Daarna presenteren de leerlingen hun kubus met voorwerp en verhaal aan elkaar. Tot slot is het bijzonder om de kubussen samen te presenteren als tentoonstelling Tweede Wereldoorlog in de school.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO onderbouw

KERNDOELEN

PO: 53, 54, 56
VO: 40, 48, 49

CONTACT

onderwijs@friesverzetsmuseum.nl

WERKVORM

Analyseer een monument

OMSCHRIJVING

Bekijk met de groep een monument. Laat leerlingen vervolgens in groepjes het monument onderzoeken aan de hand van vragen uit het onderzoeksdossier. Hoe heet het monument? Welke tekst staat erbij? Waarom staat het monument hier? Wie of wat wordt herdacht met dit monument? Wat stelt het monument voor? Hoe lang staat het monument er al? Aan het einde presenteert elk groepje de gevonden informatie. Het onderzoeksdossier vind je op www.4en5mei.nl/educatie/adopteer_een_monument

SUCCESFATOR

- Door een monument te analyseren raken leerlingen betrokken bij de (lokale/regionale) geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

MOGELIJKE VARIATIES

- Analyseer een oorlogsgraf

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Waardering voor erfgoed
- Kennis van redenen om materiële en immateriële sporen uit het verleden te bewaren voor de toekomst

BEST PRACTICE

Onderzoeksdoossier – Adopteer een Monument

UITWERKING

Het Onderzoeksdoossier is onderdeel van het lespakket *Adopteer een Monument*. Met behulp van dit onderzoeksdoossier zoeken de leerlingen zelf het verhaal van het monument uit dat is geadopteerd door hun school. Het analyseren van het monument is de start voor het organiseren van een eigen herdenking. Voor het organiseren van deze herdenking kunnen ze gebruikmaken van het Herdenkingsplan, dat ook onderdeel is van dit lespakket.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO onderbouw

KERNDOELEN

PO: 4, 51, 53, 56
VO: 36, 37, 39, 40

CONTACT

Sarah Feirabend: sarah.feirabend@4en5mei.nl

WERKVORM

Organiseer een herdenking

OMSCHRIJVING

Laat de leerlingen een herdenking organiseren bij een (geadopteerd) monument. Om hier vorm aan te geven, vullen ze samen het herdenkingsplan in. Hierbij worden ze stap voor stap meegenomen in het organiseren van de herdenking. Samen formuleren ze antwoorden op vragen als: Waarom organiseren jullie een herdenking? Wat is het doel van de herdenking? Wat willen jullie bereiken? Wat zijn rituelen en welke kiezen jullie om te doen tijdens de herdenking? Kijk voor het herdenkingsplan op https://www.4en5mei.nl/educatie/adopteer_een_monument

SUCCESFACITOR

- Doordat leerlingen zelf de herdenking organiseren zijn ze zeer betrokken en leren ze meer over de traditie van herdenken en bijbehorende rituelen.

LEERUITKOMSTEN

- Waardering voor erfgoed
- Kennis van redenen om materiële en immateriële sporen uit het verleden te bewaren voor de toekomst
- Inzicht in hoe de eigen betekenisverlening aan sporen uit het verleden en die van anderen beïnvloed wordt door wie je bent of wilt zijn

BEST PRACTICE

Herdenkingsplan – Adopteer een Monument

UITWERKING

Het Herdenkingsplan maakt deel uit van het lespakket van *Adopteer een Monument*. Met behulp van het Onderzoeksdossier uit dit lespakket onderzoeken de leerlingen eerst het verhaal van het door hun school geadopteerde monument. Vervolgens organiseren ze een eigen herdenking bij hun monument aan de hand van het herdenkingsplan. Het herdenkingsplan geeft handvatten voor de inhoud van het programma. Daarnaast moeten ze samen nadenken over de volgorde van het programma, taakverdeling, draaiboek, uitnodigingen, materialen, aankondigingen en bespreken ze na de herdenking met elkaar hoe zij de bijeenkomst vonden.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO onderbouw

KERNDOELEN

PO: 37, 51, 53, 56
VO: 36, 37, 39, 40

CONTACT

Sarah Feirabend: sarah.feirabend@4en5mei.nl

WERKVORM

Maak je eigen monument

OMSCHRIJVING

Leerlingen creëren met elkaar een monument voor mensen die slachtoffer zijn geworden van een oorlog of een andere geweldsvorm. Naast basale materialen om mee te bouwen (stenen, blokken, archiefdozen), spelen voorwerpen ook een belangrijke rol bij het herdenken van verloren levens. Denk aan stoelen in de klas, schriftjes met namen of een 'installatie' van kleine persoonlijke voorwerpen.

SUCCESFACITOR

- Door te kiezen voor individuele slachtoffers uit de directe omgeving (school, woonplaats, gemeente) komt de oorlog dichtbij. Door het monument fysiek te maken en een plek in de ruimte te geven wordt het herdenken tastbaar.

LEERUITKOMSTEN

- Actief en gezamenlijk exploreren
- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties
- Persoonlijke betekenisgeving kunnen verwoorden

BEST PRACTICE

In Memoriam

UITWERKING

Leerlingen bouwen in het museum een monument met de 172 houten koffers van *In Memoriam*, een installatie van beeldend kunstenaar Willem Volkersz. Eerst bekijken ze het kunstwerk, dan halen ze de installatie uit elkaar en bespreken met elkaar wat voor soort monument zij met de koffers gaan bouwen. Na afloop reflecteren leerlingen op de uiteindelijke vorm van hun eigen monument.

DOELGROEP

Groep 8
VO en mbo

KERNDOELEN

PO: 37, 38, 52, 53, 54, 56
VO: 5, 7, 8, 36, 37, 40, 43, 49, 50, 52
educatie@jck.nl

CONTACT

WERKVORM

Bezoek een ereveld

OMSCHRIJVING

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en daarna zijn bijna tachtigduizend Nederlanders omgekomen door oorlogsgeweld. Laat de leerlingen zich verdiepen in een persoon die is omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog en die in de buurt van de school ligt begraven. Bezoek vervolgens met de leerlingen het graf op het ereveld, erehof of de begraafplaats. Houd eventueel een korte herdenking bij het graf of leg bloemen. Kijk voor een lijst van oorlogsslachtoffers en hun verhalen en voor een lijst van erevelden op www.oorlogsgravenstichting.nl

SUCCESFACITOR

- Een bezoek aan een ereveld, erehof of begraafplaats geeft een indringend en concreet beeld van de prijs die velen hebben betaald voor onze vrijheid
- De verhalen die de leerlingen bestudeerd hebben, krijgen een diepere betekenis door een bezoek te brengen aan het graf

LEERUITKOMSTEN

- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Redenen om materiële en immateriële sporen uit het verleden te bewaren voor de toekomst
- Historische verschijnselen en sporen uit het verleden kunnen contextualiseren

BEST PRACTICE

Bezoek een ereveld

UITWERKING

De verhalen uit de geschiedenisles krijgen meer betekenis door een bezoek te brengen aan een ereveld. Nationaal Ereveld Loenen is de laatste rustplaats van bijna 4000 Nederlandse oorlogsslachtoffers, mannen, vrouwen en kinderen die hun leven verloren tijdens de Tweede Wereldoorlog of tijdens internationale (vredes)missies. Op Militair Ereveld Grebbeberg bij Rhenen liggen 850 militairen die zijn gesneuveld in de meidagen van 1940. Meer dan 400 van hen sneuvelden bij de Slag om de Grebbeberg.

De Oorlogsgravenstichting verzorgt rondleidingen op beide erevelden. Buiten het klaslokaal, weg van het schoolbord, krijgen leerlingen een indringend beeld van de prijs die velen hebben betaald voor onze vrijheid.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO onderbouw

KERNDOELEN

PO: 1, 52, 53, 56
VO: 37, 38, 40

CONTACT

Maritgen Rodenburg: Mrodenburg@ogs.nl

WERKVORM

Hoe gaat het verhaal verder?

OMSCHRIJVING

Kies een verhaal uit met daarin een aantal keuzemomenten of dilemma's. Lees het verhaal aan de leerlingen voor en stop op de momenten dat de hoofdpersoon voor een keuze staat. Vraag de leerlingen (om op te schrijven) hoe zij denken dat dit verhaal verder gaat. Lees na het beantwoorden het verhaal verder. Aan het einde kunnen de gemaakte keuzes en alternatieven van de leerlingen besproken worden.

Een voorbeeldverhaal is het verhaal van Jozef van Hövell van Wezeveld en Westerflier. Hij was een Nijmeegse student die tijdens de oorlog in het verzet terecht komt. Zijn verhaal is te lezen op www.ru.nl/publish/pages/895407/jozef_van_hovell.pdf

SUCCESFACOR

- Maak duidelijk dat het niet gaat om inleven. Degene in het historische verhaal is een andere persoon, in een andere tijd, als de leerling. Vermijd dus ook zinnen als "wat zou jij doen?" maar gebruik in plaats daarvan een zin als "wat denk je dat deze persoon heeft gedaan en waarom?"

MOGELIJKE VARIATIES

- In plaats van dilemma's te bespreken, kunnen ze ook verwerkt worden tot een escaperoom in de klas. Op internet zijn hiervoor diverse handreikingen te vinden. De Radboud Universiteit heeft over het verzetswerk van Jozef van Hövell van Wezeveld en Westerflier een escaperoom gemaakt: <https://www.universiteitinverzet.nl/>

LEERUITKOMSTEN

- Inzicht in het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden
- Inzicht in de eigen identiteit en die van anderen
- Inzicht in hoe de eigen betekenisverlening aan sporen uit het verleden en die van anderen beïnvloed wordt door wie je bent of wilt zijn

BEST PRACTICE

Beslissingen in de Bezette Buurt

UITWERKING

Leerlingen stappen een historisch aangeklede kamer binnen waar op film een jongere vertelt over zijn of haar situatie tijdens de Tweede Wereldoorlog en een dilemma waar zij voor staan. De leerlingen kiezen vervolgens uit drie opties de optie waarvan zij vinden dat het personage dit moet doen. Hierna krijgen ze te zien wat de werkelijke personen, op wie het dilemma gebaseerd is, gekozen hebben en wat de gevolgen daarvan waren. Na het behandelen van vier verschillende dilemma's volgt een reflectiegesprek met de museumcoach.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO en mbo

KERNDOELEN

PO: 3, 52
VO: 37

CONTACT

welkom@vrijheidsmuseum.nl

WERKVORM

Verhaal uit eigen omgeving

OMSCHRIJVING

Veel van de anti-Joodse maatregelen zijn bekend: de ster, de bordjes 'verboden voor Joden', het persoonsbewijs met een J. Maar welke impact hadden deze maatregelen op iemands leven? Door de leerlingen kennis te laten maken met een gezin, wordt duidelijk hoe ingrijpend de gevolgen waren. Vind een verhaal van een gezin uit de buurt op www.westerborkportretten.nl of www.joodsmonument.nl.

Vertel vervolgens over het verloop van de Jodenvervolgung en koppel dit aan het gekozen gezin. Welke gevolgen heeft het als vader zijn baan verliest, je naar een aparte school moet, niet meer in winkels mag komen, niet met vrienden mee mag naar het zwembad, etc. Wat betekent het er niet meer bij te horen? De vervolging begon niet in Westerbork of Auschwitz, maar in de eigen straat. Door de nadruk te leggen op de eerste stadia van discriminatie wordt duidelijk hoe maatschappelijke uitsluiting werkt.

SUCCESFACOR

- Door een familie uit de omgeving van de school te kiezen, komt de oorlog voor de leerlingen dichtbij
- Een foto, citaat of anekdote van een gezin(slid) maakt het verhaal tastbaar

MOGELIJKE VARIATIES

- Ook Sinti en Roma werden tijdens de Tweede Wereldoorlog vervolgd. Persoonlijke verhalen uit deze gemeenschap zijn ook te vinden op www.westerborkportretten.nl. De geschiedenis van de vervolging vind je op www.romasinti.eu/nl

LEERUITKOMSTEN

- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen
- Inzicht in de eigen identiteit en die van anderen

BEST PRACTICE

De oorlog dichtbij huis

UITWERKING

De leerlingen krijgen als start van hun bezoek het levensverhaal te horen van een Joods gezin uit hun eigen woonplaats. Waar woonde het gezin? Welke beroepen hadden de ouders? Waar gingen de kinderen naar school? Op welke sportclub zaten ze? Wat betekende hun Joodse identiteit voor hen? Herkennen de leerlingen de plekken die genoemd worden?

Na de introductie van het gezin wordt er meer verteld over de vervolging in het algemeen, waarna het verhaal zich weer toespitst op het gezin: Welke consequenties hadden de anti-Joodse maatregelen voor hen? Hoe reageerden zij hierop? Hoe reageerden burens, vrienden, klasgenoten? Wanneer en hoe kwamen ze in Westerbork terecht? En hoe verging het het gezin na aankomst in het kamp? Het aantal van 102.000 uit Nederland weggevoerde en vermoorde Joden is niet te bevatten. Door het vertellen van persoonlijke verhalen wordt het abstracte getal teruggebracht naar het verhaal van 102.000 keer een mens.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO en mbo

KERNDOELEN

PO: 1, 53
VO: 37

CONTACT

info@kampwesterbork.nl

Maak een levenslijn

OMSCHRIJVING

Lees het verhaal van een oorlogskind uit de Tweede Wereldoorlog. Plaats de belangrijkste gebeurtenissen uit zijn of haar leven naast de tijdlijn met de grote gebeurtenissen tijdens en rondom de Tweede Wereldoorlog. Een werkblad dat hiervoor gebruikt kan worden is te vinden op <https://www.museon.nl/nl/lesbrief/lesbrief-kind-in-oorlog>

SUCCESFACTOR

- Doel van de werkvorm is het actief verbinden van ontwikkelingen in het leven van een persoon aan het verloop van de Tweede Wereldoorlog. Dit kan helpen om dat wat een historisch persoon kiest, meemaakt of overkomt begrijpelijker te maken.

MOGELIJKE VARIATIES

- Dit kan als opdracht op zich worden uitgevoerd. Of als opstap naar een werkstuk over een persoon
- Breid de kolommen eventueel uit met nog meer data over de oorlog in Nederland. Een extra kolom toevoegen is ook mogelijk, bijvoorbeeld over het verloop van de oorlog in Marokko of Polen

LEERUITKOMSTEN

- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen
- Historische verschijnselen en het handelen van mensen kunnen verklaren

Werkblad levenslijn

UITWERKING

Na een bezoek aan de tentoonstelling *Kind in Oorlog* krijgt de docent handvatten om het bezoek te verwerken op school. Een daarvan is het maken van een levenslijn. In deze verwerkingsles leest de docent een verhaal voor en laat de leerlingen de belangrijke gebeurtenissen uit het verhaal koppelen aan belangrijke mondiale gebeurtenissen.

DOELGROEP
KERNDOELEN
CONTACT

Groep 7 en 8
PO: 51, 52, 53
educatie@museon.nl

WERKVORM

Kijk, denk en vraag

OMSCHRIJVING

Zoek een foto uit die past bij het thema van de les. De foto wordt in drie 'etappes' door de leerlingen onderzocht. Als eerste kijken leerlingen objectief naar de foto. Stel vragen als: Wat zie je? Op de voorgrond en op de achtergrond? Laat de foto zo precies mogelijk beschrijven. In de tweede ronde kijken de leerlingen subjectief: Wat denk je dat je ziet? Wat zou hier kunnen gebeuren? Waarom denk je dat deze foto gemaakt is? Daarna wordt afgesloten met de vraag: Wat zou je nu nog graag willen weten over deze foto? Door deze strategie toe te passen wordt het denken van de leerlingen zichtbaar en kijken ze gericht naar een afbeelding.

SUCCESFACOR

- Kies een foto waarop een duidelijk tafereel te zien is en waar je veel informatie over kunt vinden.
- Samen kijken aan de hand van deze stappen zorgt ervoor dat leerlingen voorbij het voor de hand liggende beeld kijken en zich verdiepen in de afbeelding.
- Deze strategie wakkert nieuwsgierigheid aan en zet aan om de afbeelding of de gebeurtenis beter te onderzoeken.

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden

MEER WETEN OVER DEZE WERKVORM?

www.pz.harvard.edu/projects/visible-thinking

BEST PRACTICE

Koffers vol Verhalen

UITWERKING

De leerlingen starten gezamenlijk met een introductie over de Slag om Arnhem. Daarna krijgen de leerlingen per tweetal een koffer. In de koffer zitten foto's en voorwerpen waar de leerlingen vragen over beantwoorden. Deze voorwerpen en foto's horen bij een persoon van wie de leerlingen het verhaal kunnen beluisteren en bekijken in het museum. Er wordt gezamenlijk afgesloten waarbij deze verhalen binnen de context van de Slag om Arnhem en de Tweede Wereldoorlog worden geplaatst.

KERNDOELEN DOELGROEP

PO, 51, 56 en VO 1, 37, 40

Groep 7 en 8

VO onderbouw

CONTACT

info@airbornemuseum.nl

WERKVORM

Point of view

OMSCHRIJVING

In dit gesprek wordt een afbeelding behandeld die hoort bij een gebeurtenis. Kies voor een afbeelding waar meerdere personen op staan. Analyseer de afbeelding samen met de leerlingen door de volgende stappen en vragen te doorlopen:

1. Identificeer de verschillende betrokkenen op de afbeelding.
Laat elk groepje een persoon op de foto uitkiezen die hen aanspreekt of opvalt. Bespreek de volgende vragen eerst in het groepje, daarna klassikaal.
2. Hoe zou diegene zich voelen, denken of handelen?
3. Waarom zou hij/zij op deze manier denken?
4. Wat zou je nog meer willen weten over deze persoon?

Met deze techniek is te achterhalen wat leerlingen weten over het onderwerp en worden gedachten en meningen zichtbaar.

SUCCESFACOR

- Samen kijken aan de hand van deze stappen zorgt ervoor dat leerlingen voorbij het voor de hand liggende beeld kijken en zich verdiepen in de afbeelding
- De docent faciliteert het gesprek, maar hoeft niet alwetend te zijn. Niet op alle vragen is een antwoord (mogelijk)

LEERUITKOMSTEN

- Inzicht in het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden
- Historische verschijnselen en het handelen van mensen kunnen verklaren

MEER WETEN OVER DEZE WERKVORM?

www.pz.harvard.edu/projects/visible-thinking

BEST PRACTICE

Point of view

UITWERKING

Tijdens een bezoek krijgen de leerlingen een foto te zien van een vertrekkend transport uit Kamp Westerbork. Geüniformeerde mannen op het perron, mensen die anderen helpen in te stappen, bagage, mensen in wagons, etc. De leerlingen kiezen een persoon uit op de foto en bedenken daarbij antwoorden op de volgende vragen: Wat is de 'rol' van deze persoon op de foto? Wat zou deze persoon denken en hoe zou hij/zij zich voelen? Waarom zou de persoon dit denken? Wat zou je nog meer willen weten over deze persoon? Daarna wordt besproken wat er op de foto te zien is en wat er wel en niet bekend is over de afbeelding.

DOELGROEP
KERNDOELEN
CONTACT

VO
VO: 1, 37, 40, 50
info@kampwesterbork.nl

WERKVORM

De ontdekkring

OMSCHRIJVING

Neem een voorwerp mee waar een verhaal bij hoort. De leerlingen zitten in een kring en in het midden ligt het voorwerp. Laat het voorwerp de kring rondgaan. Elke leerling mag iets benoemen over het voorwerp. Help leerlingen hierbij door vragen te stellen als: Wat zie je? Wat valt je op? Hoe voelt het? Waar doet het je aan denken? Daarna gaat het voorwerp nog een keer de kring rond. Dan mag elke leerling een vraag over het voorwerp stellen. De docent geeft antwoord op de vragen en vertelt zo steeds een stukje meer van het verhaal.

Kijk op de website van Kamp Vught voor biografieën van personen die omgekomen zijn in Kamp Vught. Bij sommige van hen staat een verhaal waar een voorwerp uit afgeleid kan worden.

SUCCESFACOR

- Een voorwerp waar een historisch persoonlijk verhaal aan gekoppeld kan worden en/of een authentiek voorwerp zorgt voor een nog grotere interesse.

MOGELIJKE VARIATIES

- Kies een voorwerp waarvan waarschijnlijk geen van de leerlingen weet wat het is (stoof, knijpkat). De leerlingen mogen hierbij steeds een gesloten vraag aan de docent stellen. Hoeveel rondes hebben zij nodig om uit te zoeken wat het is en waarvoor het gediend heeft?

LEERUITKOMSTEN

- Actief gezamenlijk exploreren
- Sporen uit het verleden kunnen contextualiseren

BEST PRACTICE

Voorwerpenrondleiding

UITWERKING

Tijdens de rondleiding krijgen leerlingen (replica) objecten te zien die door oud-gevangenen zijn gemaakt of van hen geweest zijn. Aan de hand van deze voorwerpen ontdekken zij de geschiedenis van NM Kamp Vught. De rondleider stelt vragen over de objecten en stimuleert leerlingen eigen vragen te formuleren.

Samen ontdekken zij het verhaal achter de voorwerpen. Deze persoonlijke verhalen worden vervolgens gekoppeld aan overkoepelende thema's als het behoud van menselijke waardigheid, medemenselijkheid, verlies van eigen identiteit en verzet.

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

Groep 7 en 8
PO: 51, 52, 56
info@nmkampvught.nl

Foto © Ruud Strobbe

WERKVORM

museum 1940
ROTTERDAM 1945
NU

Het verhaal achter een voorwerp

OMSCHRIJVING

Museum Rotterdam heeft een uitgebreide beeldbank van de eigen collectie. Verken met de leerlingen de beeldbank. Vervolgens kiezen de leerlingen een voorwerp of thema en verzamelen informatie hierover. Deze informatie verwerken ze tot een (digitale) presentatie of een filmpje. De collectie is ingedeeld in een aantal grote thema's en is te vinden onder de link: <https://beeldbank.40-45nu.nl/>

SUCCESFACITOR

- In de inleiding vertelt de docent enkele persoonlijke verhalen over collectiestukken op de site. Leerlingen begrijpen daardoor dat een heel gewoon voorwerp ook een verhaal kan vertellen.

LEERUITKOMSTEN

- Waardering voor erfgoed
- Persoonlijke betekenisverlening kunnen verwoorden en beargumenteren

BEST PRACTICE

museum 1940
ROTTERDAM 1945
NU

Verhalen vertellen

UITWERKING

De leerlingen gaan tijdens hun bezoek in groepjes op onderzoek uit in het open depot van Museum Rotterdam. In deze museumopstelling liggen duizenden voorwerpen. Aan bijna elk voorwerp is een Rotterdams verhaal verbonden. De leerlingen maken foto's en filmpjes die ze met een eenvoudige app verwerken tot een verhaal. Dat kan in de vorm van een digitaal dagboek, strip of nieuwsbericht. De leerlingen maken en presenteren samen een korte videoclip van het verhaal en het voorwerp dat zij belangrijk vinden.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO en mbo-niveau 2 t/m 4

KERNDOELEN

PO: 51, 52, 54
VO: 40, 49

CONTACT

reservering@museumrotterdam.nl

WERKVORM

Schrijf een brief

OMSCHRIJVING

Tijdens een museumbezoek maken de leerlingen kennis met verhalen en objecten van personen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegeemaakt. Als verwerking schrijven zij aan één van deze personen een brief. Deze brieven kunnen beginnen met een van de volgende zinnen:

- Ik heb je verhaal gehoord en wil je graag zeggen ...
- Ik heb je verhaal gehoord en heb geleerd dat ...
- Ik heb je verhaal gehoord en weet nu dat ...

SUCCESFACTOR

- Vertel meerdere verhalen uit verschillende perspectieven, bijvoorbeeld (een kind van) verzetsstrijders, collaborateurs, gewone burgers of onderduikers. Het is belangrijk dat de verhalen persoonlijk en waargebeurd zijn, zo creëer je meer impact
- De verschillende perspectieven komen terug in de inhoud van de brieven. Zorg voor een goede nabespreking in de klas. Wat zijn overeenkomsten en verschillen?

MOGELIJKE VARIATIES

- Naarmate de afstand in tijd groter wordt, zijn er steeds minder mensen die de Tweede Wereldoorlog zelf hebben meegemaakt. De brief kan daarom ook worden geschreven aan de kinderen of familie van een persoon, of aan de directeur van het museum.

LEERUITKOMSTEN

- Kennis van historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen
- Inzicht in het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden

BEST PRACTICE

Verzetsmuseum Junior (op wielen)

UITWERKING

De leerlingen gaan in een 'tijdmachine' terug in de tijd. De tijdmachine stopt in 1940: Nederland is bezet. In de tentoonstelling ontdekken de leerlingen vervolgens de waargebeurde verhalen van vier kinderen. Eva: bijna 11, Joods en gevlucht uit Oostenrijk. Henk: 8 jaar, woont in Haarlem en vindt oorlog wel spannend. Jan: 7 jaar, woont in Heemse en is de zoon van een verzetsman. Nelly: 14 jaar en woont in een dorp in Zeeland en komt uit een NSB-gezin. Tijdens het museumbezoek krijgen de leerlingen een speurboekje mee. Als afsluiting kunnen de leerlingen een brief schrijven aan één of meerdere van de kinderen.

DOELGROEP

Groep 7 en 8 PO

KERNDOELEN

VO onderbouw vmbo basis/kader

PO: 5, 8, 52, 53

VO: 1, 37

CONTACT

groepsbezoek@verzetsmuseum.org

WERKVORM

Indisch Herinneringscentrum

DEN HAAG

Op zoek naar koloniale sporen

OMSCHRIJVING

Indonesië was lang een kolonie van Nederland: Nederlands-Indië. Sporen van deze geschiedenis vind je overal om je heen: in de verhalen van mensen met een familiegeschiedenis van daar, gebouwen, eten, kleding, taal, muziek. Door onderzoek te doen naar deze sporen in de leefomgeving van de leerlingen, kan de geschiedenis tussen Nederland en Indonesië worden uitgelegd. Met de verzamelde informatie maken de leerlingen een mindmap, collage of plattegrond, die ze presenteren aan hun medeleerlingen. De docent vergelijkt de gevonden sporen met de leerlingen. Waar bevinden deze sporen zich in de stad/dorp/buurt?

SUCCESFACITOR

- Door de omgeving te onderzoeken wordt de geschiedenis tastbaar
- Er wordt stilgestaan bij de gevolgen van oorlog, kolonialisme en migratie

MOGELIJKE VARIATIES

- 98% Van de mensen in Nederland heeft in de familiegeschiedenis een verbinding met migratie. Leerlingen interviewen elkaar over hun roots en familiegeschiedenis. De migratiestromen worden op een wereldkaart getekend
- Leerlingen interviewen een persoon van wie de roots in voormalige kolonie Nederlands-Indië liggen

LEERUITKOMSTEN

- Historische verschijnselen en sporen uit het verleden kunnen contextualiseren
- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Inzicht in hoe de eigen betekenisverlening aan sporen uit het verleden en die van anderen beïnvloed wordt door wie je bent of wilt zijn
- Interesse in geschiedenis en erfgoed

BEST PRACTICE

Indisch Herinneringscentrum

DEN HAAG

Huis van aankomst

UITWERKING

Leerlingen verkennen hun leefomgeving op plekken waar mensen uit Nederlands-Indië na de Tweede Wereldoorlog in Nederland terecht kwamen: Huizen van Aankomst. Ook maken ze in het Kenniscentrum Repatriëring bij het Indisch Herinneringscentrum kennis met verhalen van ooggetuigen (of hun (klein)kinderen) die na de Tweede Wereldoorlog uit voormalig Nederlands-Indië naar Nederland kwamen, en met mensen die toen vlak bij deze plekken woonden. Zo wordt de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en de gevolgen daarvan verbonden met een gezicht en met een plek in Nederland.

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

VO
VO: 36, 39
info@indischherinneringscentrum.nl

Foto © Maartje Strijbis

WERKVORM

Muur van Vrede

OMSCHRIJVING

De leerlingen denken met behulp van een mindmap na over wat vrijheid voor hen betekent. Het antwoord hierop leggen zij vast in een schilderijtje. Alle schilderijen vormen samen, als ze naast, onder en boven elkaar gepresenteerd worden, een muur van vrijheid.

SUCCESFACITOR

- Bij schilderijen van 10x15 cm ontstaat het beeld van een bakstenen muur.

MOGELIJKE VARIATIES

- Een boog van vrijheid maken.

LEERUITKOMSTEN

- Plezier hebben
- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Persoonlijke betekenisverlening kunnen verwoorden en beargumenteren

BEST PRACTICE

Muur van vrede

UITWERKING

Kunstenares Angret Meij heeft de afgelopen drie jaren honderden mensen gevraagd wat vrijheid voor hen betekent. Ze heeft elk van die antwoorden proberen vast te leggen in een schilderijtje. Elk schilderijtje, van 10 bij 15 centimeter, werd zo een persoonlijke bouwsteen om een muur mee te bouwen.

DOELGROEP

Groep 6, 7 en 8 PO

KERNDOELEN

VO onderbouw

PO: 53, 54, 56

VO: 49, 52

CONTACT

info@oorlogsmuseum.nl

WERKVORM

Ontwerp je eigen tegel 75 jaar vrijheid

OMSCHRIJVING

Laat de leerlingen bedenken wat vrijheid voor hen betekent. Stel ze vragen als: Hoe vier je dit? Hoe leef je ermee? Hoe laat je het zien? Waar denk je aan? Wat zie je? Aan welk woord denk je? Wat vraagt vrijheid van jou? Welke beelden en symbolen passen hierbij?

Na de oorlog waren zogenoemde 'bevrijdingstegels' of 'herdenkings-tegels' populair. Laat de leerlingen er (online) een aantal zien. Wat is het? Hoe zijn ze gemaakt en wat staat erop? Vervolgens ontwerpen en versieren de leerlingen hun eigen tegel.

SUCCESSFACTOR

- De juiste materialen gebruiken: goede porseleinstiften, de juiste tegels en ze (laten) afbakken in een oven.

MOGELIJKE VARIATIES

- Maak van de tegels samen een tableau voor een speciale plek of speciaal moment.

LEERUITKOMSTEN

- Plezier hebben
- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Persoonlijke betekenisverlening kunnen verwoorden en beargumenteren
- Erfgoedobjecten en verhalen kunnen gebruiken als historische bronnen in het kader van een eenvoudig onderzoek

BEST PRACTICE

Ontwerp je eigen tegel 75 jaar vrijheid

UITWERKING

Op Bevrijdingsdag wordt in Leeuwarden het Bevrijdingsfestival Fryslân gevierd. Tijdens dit festival ontwerpen bezoekers een eigen bevrijdingstegel. Bij het ontwerpen kunnen ze met elkaar in gesprek gaan over wat vrijheid voor hen betekent. Ter inspiratie kunnen ze naar tegels van anderen kijken en borden bekijken die 75 jaar geleden gemaakt zijn naar aanleiding van de bevrijding. De gemaakte bevrijdingstegels vormen samen een tableau.

DOELGROEP

Groep 6, 7 en 8

VO onderbouw

KERNDOELEN

PO: 53, 54, 56

VO: 49, 52

CONTACT

onderwijs@friesverzetsmuseum.nl

Tekening bij indrukwekkende gebeurtenis

OMSCHRIJVING

Na de les(senserie) maken de leerlingen een tekening van een indrukwekkende gebeurtenis die tijdens de les(senserie) behandeld is. Bij deze tekening schrijven de leerlingen een korte tekst waarin ze uitleggen waarom juist deze gebeurtenis indruk op hen heeft gemaakt.

SUCCESFATOR

- Het verbeelden en verwoorden van de eigen ervaring en keuze.

LEERUITKOMSTEN

- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Persoonlijke betekenisverlening kunnen verwoorden en beargumenteren

BEST PRACTICE

Kind in Oorlog - verwerking voor op school

UITWERKING

Na een bezoek aan de tentoonstelling *Kind in Oorlog* krijgt de docent handvatten om het bezoek te verwerken op school. Een daarvan is dat de leerlingen een tekening maken van een indrukwekkende gebeurtenis die het door hen bestudeerde kind heeft meegemaakt. Deze opdracht heeft als doel om de leerlingen op een creatieve wijze dieper na te laten denken over wat zij in het Museon geleerd hebben. Bij deze tekening schrijven de leerlingen een korte tekst waarin ze uitleggen waarom juist deze gebeurtenis zoveel indruk heeft gemaakt.

DOELGROEP
KERNDOELEN
CONTACT

Groep 7 en 8
PO: 54, 55
educatie@museon.nl

WERKVORM

Maak samen een vlaggenlijn

OMSCHRIJVING

Leerlingen gaan eerst in gesprek met elkaar over de vraag wat vrijheid voor hen betekent. Vervolgens onderzoeken ze waar vrijheid in verbondenheid voor hen voor staat. Wanneer voelen ze zich verbonden en in wat voor situaties voelen ze dit? Dit kan bijvoorbeeld zijn tijdens activiteiten zoals samen eten, spelletjes spelen, een kampvuur maken, naar muziek luisteren of samen demonstreren voor een goed doel.

Daarna bedenken de leerlingen een symbool dat dit gevoel weergeeft. Dit symbool vormt de basis voor het ontwerp van hun eigen vlag. Tot slot versiert iedere leerling zijn of haar eigen vlag aan de vlaggenlijn.

SUCCESFATOR

- De juiste materialen zijn cruciaal: goede textielstiften en goede katoenen vlaggen.

MOGELIJKE VARIATIES

- Je kunt ook kiezen voor een ander thema dat gelinkt is aan vrijheid of verbondenheid.

LEERUITKOMSTEN

- Plezier hebben
- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Inzicht in eigen identiteit en die van anderen

BEST PRACTICE

Maak samen een vlaggenlijn

UITWERKING

Deze werkvorm wordt aangeboden als afsluiting van het museumbezoek aan het Fries Verzetsmuseum. Leerlingen onderzoeken wat voor hen vrijheid en vervolgens vrijheid in verbondenheid betekent. Wanneer voelen ze zich verbonden en in wat voor situaties voelen ze dit?

Daarna bedenken de leerlingen een symbool dat dit gevoel weergeeft. Dit symbool vormt de basis voor het ontwerp van hun eigen vlag. Tot slot versiert iedere leerling zijn of haar eigen vlag aan de vlaggenlijn. Alle vlaggenlijnen samen hangen nu ieder jaar op Bevrijdingsfestival Fryslân. Bekijk ter inspiratie voor symbolen deze Pinterestpagina: nl.pinterest.com/friesverzetsmus/vlaggenlijnen-bevrijdingsfestival-fryslan/

DOELGROEP KERNDOELEN CONTACT

Groep 6, 7 en 8
PO: 54, 56
onderwijs@friesverzetsmuseum.nl

WERKVORM

In gesprek met een ooggetuige

OMSCHRIJVING

Een gastspreker vertelt zijn of haar persoonlijk verhaal over de Tweede Wereldoorlog aan de groep. Na dit verhaal gaan de leerlingen met de gastspreker in gesprek. Door vragen te stellen aan iemand die de oorlog zelf heeft meegemaakt, of van wie de ouders de oorlog hebben meegemaakt, komen de leerlingen erachter welke invloed oorlog of vervolging hebben op het leven van mensen.

SUCCESFACOR

- Leerlingen worden bijzonder geraakt door de persoonlijke verhalen.
- Een persoonlijk verhaal uit de eerste hand maakt veel indruk op leerlingen, waardoor ze leren dat de oorlog dichterbij is dan ze wellicht denken.

MOGELIJKE VARIATIES

- De leerlingen kunnen ook in gesprek gaan met een jonge veteraan. Zo leren ze dat oorlog niet alleen iets uit de geschiedenis is maar in sommige landen en voor sommige mensen nog een heel actueel thema is.
- De leerlingen schrijven een brief of gedicht aan de gastspreker als verwerking en bedankje voor de gastles.

LEERUITKOMSTEN

- Interesse in geschiedenis en erfgoed
- Inzicht in de eigen identiteit en die van anderen

BEST PRACTICE

Geef de geschiedenis een gezicht

UITWERKING

Gastspreekers van het Landelijk Steunpunt WOII-Heden vertellen elk hun persoonlijk verhaal over de Tweede Wereldoorlog of over recente conflicten en vredesmissies aan leerlingen. Daarnaast zijn er gastspreekers die tweede generatie oorlogsgetroffene zijn. Zij vertellen het verhaal van hun familie en hoe de Tweede Wereldoorlog invloed heeft gehad op het leven van hun ouders en op hun eigen leven.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO, mbo en hbo

KERNDOELEN

PO: 1, 53
VO: 36, 40

CONTACT

steunpunt@kampwesterbork.nl

WERKVORM

veteraan in de klas

Veteraan in de klas

OMSCHRIJVING

Elke veteraan moest tijdens een missie keuzes maken. Vaak moet er in korte tijd een beslissing worden genomen, die bepalend kan zijn voor leven of dood. Over dit soort afwegingen en dilemma's vertelt een veteraan van het veteraneninstituut in de klas. Met de leerlingen behandelt hij dilemma's uit een speciaal daarvoor ontwikkeld lespakket. Hierdoor krijgen de leerlingen inzicht in de soort, de moeilijkheidsgraad en de gevolgen van de verschillende keuzes, ook na de missie. Kijk voor het lespakket op <http://www.watzoujijbeslissen.nl/>

SUCCESFACITOR

- Gastlessen van veteranen zijn een goed voorbeeld van levend en bevraagbaar onderwijs. De kracht zit in de persoonlijke verhalen over militaire ervaringen en de gevolgen daarvan.
- Leerlingen oefenen kritische denkvaardigheden en zien de gevolgen van de verschillende keuzes, ook na de missie.

LEERUITKOMSTEN

- Actief (en gezamenlijk) exploreren
- Inzicht in de eigen identiteit en die van anderen

BEST PRACTICE

veteraan in de klas

Veteraan in de klas

UITWERKING

Via het veteraneninstituut bezoekt een veteraan de klas. Veteranen van uiteenlopende oorlogen en vredesmissies (denk aan Nieuw-Guinea, Libanon, Bosnië of Afghanistan) gaan in gesprek met leerlingen over hun uitzending en de dilemma's en keuzes waar zij voor kwamen te staan.

DOELGROEP

Groep 7 en 8
VO, mbo, hbo

KERNDOELEN

PO: 1, 53
VO: 36, 40

CONTACT

educatie@veteraneninstituut.nl

Bijlagen

I KERNDOELEN PO

1. De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
3. De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.
4. De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.
5. De leerlingen leren naar inhoud en vorm teksten te schrijven met verschillende functies, zoals: informeren, instrueren, overtuigen of plezier verschaffen.
8. De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.
37. De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
38. De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
52. De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; prikken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer. De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.
53. De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.
54. De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
55. De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
56. De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

II KERNDOELEN ONDERBOUW VO

1. De leerling leert zich mondeling en schriftelijk begrijpelijk uit te drukken.
2. De leerling leert zich te houden aan conventies (spelling, grammaticaal correcte zinnen, woordgebruik) en leert het belang van die conventies te zien.
5. De leerling leert in schriftelijke en digitale bronnen informatie te zoeken, te ordenen en te beoordelen op waarde voor hemzelf en anderen.
7. De leerling leert een mondelinge presentatie te geven.
8. De leerling leert verhalen, gedichten en informatieve teksten te lezen die aan zijn belangstelling tegemoet komen en zijn belevingswereld uitbreiden.
36. De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.
37. De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken:
 - tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 3000 voor Chr.);
 - tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Chr.–500 na Chr.);
 - tijd van monniken en ridders (500–1000);
 - tijd van steden en staten (1000–1500);
 - tijd van ontdekkers en hervormers (1500–1600);
 - tijd van regenten en vorsten (1600–1700);
 - tijd van pruiken en revoluties (1700–1800);
 - tijd van burgers en stoommachines (1800–1900);
 - tijd van wereldoorlogen (1900–1950), en
 - tijd van televisie en computer (1950–heden).

De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen. De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.
38. De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.
39. De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.

40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.
42. De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.
43. De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
46. De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu, en relaties te leggen met het (eigen) leven in Nederland.
47. De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving (nationaal, Europees en internationaal), de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.
48. De leerling leert door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.
49. De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.
50. De leerling leert op basis van enige achtergrondkennis te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans- of filmvoorstellingen.
52. De leerling leert mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars.

III LIJST MET LEERUITKOMSTEN UIT VERLANGEN NAAR TASTBAAR VERLEDEN - MARIA GREVER EN CARLA VAN BOXTEL

Schema 4 **Mogelijke leeruitkomsten van erfgoedonderwijs**

Ervaringen
verwonderd / verrast zijn
plezier hebben
actief (en gezamenlijk) exploreren
Attitudes
interesse in geschiedenis en erfgoed
waardering voor erfgoed
Kennis van
historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen
begrippen die met verschillende soorten erfgoed te maken hebben
redenen om materiële en immateriële sporen uit het verleden te bewaren voor de toekomst
Inzicht in
erfgoed als selectieproces
het bestaan van meerdere perspectieven bij verhalen over het verleden
de pluriformiteit van betekenisverlening aan sporen uit het verleden in heden en verleden
de eigen identiteit en die van anderen
hoe de eigen betekenisverlening aan sporen uit het verleden en die van anderen beïnvloed wordt door wie je bent of wilt zijn
Vaardigheden
historische verschijnselen en sporen uit het verleden kunnen contextualiseren aspecten van verandering en continuïteit kunnen identificeren
historische verschijnselen en het handelen van mensen kunnen verklaren
vergelijkingen kunnen maken tussen historische verschijnselen en perioden
erfgoedobjecten en verhalen kunnen gebruiken als historische bronnen in het kader van een eenvoudig onderzoek
erfgoedpresentaties kritisch kunnen analyseren
persoonlijke betekenisverlening kunnen verwoorden en beargumenteren

UIT: VERLANGEN NAAR TASTBAAR VERLEDEN - CARLA VAN BOXTEL, GEERTE SAVENIJE EN MARIA GREVER